

ОСОБЛИВОСТІ ВИРАЖЕННЯ ПРОСТОРОВИХ ЗНАЧЕНЬ ДІЄСЛІВНОГО ПРЕФІКСА *за-* ФРАНЦУЗЬКОЮ МОВОЮ

Розглядаються мовні особливості передачі просторових значень префікса *за-*, як структурного елемента українського дієслова, лексико-граматичними засобами французької мови.

Ключові слова: префікс, дієслівна префіксація, просторове значення.

Сучасна мовознавча поставила на передній край питання, які стосуються взаємозв'язку вербальних елементів з одиницями мислення та їх комунікативно-прагматичного використання в дискурсних актах. Мовна природа цих елементів – різна, що не може не позначатися на їх функціональних значеннях. Останні розкриваються здебільшого на прикладі лексичних одиниць та утворюваних ними виразів, оскільки вважається, що вони є основними носіями ментальних смислів. Значно менше в цьому відношенні вивчені такі важливі складники слова, як афікси, значення яких є важливими конститuentами семантичного змісту слова. Саме вони, часто-густо формують його значущість (Ф. де Соссюр).

Мета цього дослідження – комплексне вивчення мотиваційних відношень у сфері префіксального внутрішньодієслівного словотвору української і французької мов та способи передачі просторових значень українського дієслівного префікса *за-* французькою мовою.

Префіксація, як внутрішньочастиномовний дериваційний засіб, являє складну систему, що по-різному функціонує в українській та французькій мовах. Ж. Гард-Тамін, наприклад, вказує на виключно семантичну роль французьких префіксів, які не виконують граматичних функцій, а лише змінюють значення основи-мотиватора [10, с. 63]. Іншими властивостями наділені українські префікси. Вони можуть виконувати не лише модифікаційну деривацію, а й “мутаційну”, яка, як зазначає І.Г. Милославський, “охоплює співвідношення, за яких похідне відрізняється від твірного тим, що позначає зовсім інший феномен зовнішньої дійсності” [4, с. 187]. Наприклад: *писати* (зображувати рукою на папері або іншому матеріалі графічні знаки (літери, цифри і т.ін.)) – *écrire* та *записати* (занотовувати на папері, викладати у письмовій формі) – *noter*.

Українські дієслівні префікси – морфологічні одиниці, які мають складну природу, що виражається у взаємодії аспектуальних та словотвірних значень. Проблема вираження дієслівного аспекту у слов'янських мовах та французькій стала об'єктом дослідження у працях Д. Паяра [11] та

О. Шинкарука [9], тоді як вираження лексичних значень українських дієслівних префіксів у типологічно неспоріднених мовах залишалось на периферії наукових зацікавлень.

Таким чином, **актуальність** дослідження обумовлена відсутністю спеціальних праць, присвячених комплексному дослідженню способів передачі українських префіксальних дієслів французькою мовою. Проблема виявлення закономірностей і зіставного вивчення специфіки префіксованих дієслів має велике теоретичне значення, передусім тому, що її розв'язання для розкриття механізму взаємозв'язку і взаємодії словотвірного, семантичного і синтаксичного рівнів мов, що зіставляються, – української та французької.

Об'єктом дослідження є українські дієслова з префіксом *за-*, що виражає просторові відношення зі значенням спрямування дії та їхні французькі відповідники.

Матеріал отримано шляхом суцільного добору дієслів із префіксом *за-* із зазначеним просторовим значенням з “Українсько-російського словника” [6], що становить 82 лексеми.

Просторові значення, які можуть виражати дієслівні префікси, не утворюють чіткої системи, чим зумовлюється відсутність єдиного підходу до їхньої класифікації. Найповніше значення українського дієслівного префікса *за-* були розглянуті в розвідках С.О. Соколової [5] та В.С. Ільїна [3], які запропонували свої класифікаційні схеми. Класифікація С.О. Соколової відзначається чітким розподілом на аспектуальні та просторові значення префікса, тоді як В.С. Ільїн дає більш детальний інвентар просторових значень. З огляду на об'єкт дослідження цієї статті скористаємося класифікацією розробленою, В.С. Ільїним.

Дослідник виділяє два основних просторових значення префікса *за-*: 1) означення спрямування дії та 2) означення ступеня і засобу поширення дії на об'єкт або застосування її до об'єкта. Коло нашого дослідження обмежується вивченням особливостей передачі французькою мовою просторових префіксальних значень спрямування дії, яка відображає: 1) рух усередину; 2) означення локальності дії, обмеження її чинності певним місцем; 3) велике поширення дії, що асоціюється з віддаленням; 4) означення короткотривалого руху мимохідь; 5) дію, що відбувається по іншій бік якоїсь межі або в межах між якимись предметами; 6) спрямування дії вгору і вниз; 7) межі поширення дії, кінцевого пункту її прояву перед

якимось предметом, об'єктом; 8) зіткнення, стикування з предметом, об'єктом дії [3, с. 71]. Розглянемо вищеназвані особливості детальніше.

1. Одним із найпоширеніших просторових значень префікса **за-** є позначення **руху всередину** чогось. С.О. Соколова зазначає, що основною відмінністю цього префікса від аналогічного за значенням префікса **в-** є вираження відтінку “у певне місце” [5, с. 174]. Ми розглядатимемо префікс **за-** у ширшому значенні – проникнення у щось, інкорпорація у щось. Українсько-французький словник налічує 40 дієслів із префіксом **за-**, що виражає таке значення. Просторове значення руху всередину та інкорпорації у щось у французьких відповідниках передається: префіксальними дієсловами – 65 %, лексичним значенням дієслів – 15 % та іншими засобами – 20%.

Переважна більшість французьких дієслівних еквівалентів передає значення руху всередину за допомогою таких елементів, як **en-, en-, in-, im-** (52,5%). Зазначені префіксальні елементи розглядаються нами в одній категорії, оскільки всі вони походять від латинського прийменника **in** [2, с. 42], який має значення прийменників **dans, en, vers, sur**, що виражають рух до певної цілі [8, с. 40]. Наприклад:

а) дієслова на **en-** (37,5 %): **забивати; загрузити, занурювати (у воду) – enfoncer, (s'enfoncer)** (від лат. *fons, старофранцузької форми іменника *fond**); **закопувати, заривати – enterrer** (від *en- i terre*), **enfouir (enfodir** від нар. лат. *infodire*, класич. лат. *infodere* “creuser”);

б) дієслова на **in-** (7,5 %): **заносити (записати), записати – inscrire** (від лат. *inscribere* “écrire dans”); **заносити (внести) – insérer** (від лат. *inserere in-sero, seruī, sertum, ere*);

в) дієслова на **im-** (5 %): **заносити (моду, звичай) – importer** (англ. *to import* від лат. *importare – importo im-porto, āvī, ātum, āre*); **занурити – immerger** (від лат. *immergere – immergo im-mergo, mersī, mersum, ere*);

г) дієслова на **em-** (2,5 %): **загрузити – s'embourber** (від *en- i bourbe*);

Латинський прийменник **ad**, який виражає значення наближення до мети, близькість до чогось, що можуть бути передані французькими прийменниками **à, vers, auprès, de**, став основою для виникнення французького префікса **ad-** та його варіантів **a-, ac-, af-, al-, ap-** [8, с. 34]. Префіксальні дієслова із цим префіксом (10 %) можуть виражати значення руху наближення, характерні для українського дієслівного префікса **за-**. Наприклад: **заманювати – allécher** (від лат. *invitare atque a. ad aliquid*), **attirer** (старофр. *attraire*; утворене від *a- i tirer*); **заносити (принести) – apporter** (від лат. *apportare, ad i portare*); **заводити**

(*кудись*) – **amener** (від *mener*).

Українське дієслово **занурюватися**, вжите в переносному значенні, має еквівалентом французьке **s'absorber** (від лат. *absorbeo ab-sorbeo, buī*). Французькі префікси **a-, ab-, abs-** (2,5 %), які виражають ідею віддалення, відділення, виділення походять від латинського прийменника **ab** – “à partir de” [8, с. 34]. Визначальним у наданні цьому французькому префіксальному дієслову значення напряму руху всередину є його керування – іменна група з прийменником **dans**.

Значна частина українських дієслів із префіксом **за-**, який виражає значення руху в межі чогось, що має внутрішній об'єм, у французькій мові передається самим лексичним значенням дієслів руху (15 %). Наприклад: **закладати (покласти кудись); запускати (засунути) – fourrer**, що у значенні **запроторювати** може бути підсиленням локативом **quelque part; залазити – pénétrer; se faufiler**.

Цікаве для розгляду дієслово **entrer** (**заходити, замікати (всередину)**), яке, незважаючи на формальну подібність до деривата, утвореного префіксом **en-**, етимологічно походить від латинського дієслова **intrare**, омонімічного прислівнику **intro** (з *intero loco*) “всередину”.

У 20 % випадків спрямування дії всередину, яке виражається українським префіксом **за-**, у французькій мові може передаватися іншими засобами: а) фактивною конструкцією **faire + infinitif: faire passer (засилити), faire entrer, faire rentrer (загнати)**; б) наявністю при лексикографічній одиниці локатива: **se glisser (закрастися), sombrer, couler (затонути), regarder (зазирнути); jeter / mettre en prison (засадити)**.

2. **Означення локальності дії, обмеження її чинності певним місцем** притаманне префіксу **за-** у французькій мові переважно виражається безпрефіксними дієсловами та виразами (68,8 %). Французькі відповідники українських префіксальних дієслів позначають просторове розташування лексичним значенням дієслів **rester / demeurer (continuer d'être dans un lieu), (se) trouver (être en un endroit), traîner (être étendu quelque part)** (56,3 %). Наприклад: **залишатися – rester, demeurer; залітати (опинитися) – se trouver**. Локальна обмеженість дії, яка виражається дієсловами **rester** та **traîner**, може бути підсилена: а) прийменником **en-** та локативом: **завалитися – rester en boutique, зависати – rester en l'air, залежуватися (про товар) – traîner en magasin**; б) фактивною конструкцією **rester + participe passé: зависати – rester suspendu**.

Вираження локальності дії знаходить відображення в поодиноких дієсловах із префіксами **é-, en-, a-, sur-** (4 лексеми – 31,2 %), які потребують

уточнення локативами. Наприклад: *засісти* (де-небудь) – *s'enfermer, se retrancher* *засісти* (окопатися), *захоплювати* (*застукати когось*) – *attraper, застати* – *surprendre, заблудитися* – *s'égarer*. Два безпрефіксних дієслова *se perdre* та *se fourvoyer* (12,5 %) є синонімами дієслова *s'égarer* і для зарахування до розгляденої категорії, також потребують контекстуально уточнення.

3. Значення префікса **за-** – **велике поширення дії, що асоціюється з віддаленням**, представлене у французькій мові, як і в українській, виключно дієсловами руху. Проте лише 18,2 % французьких дієслів мають префіксовану форму. Наприклад: *засилати* – *envoyer* (від лат. *inviare* “parcourir, faire parcourir”, від *via* “voie”), *забрести* (*кудись далеко*) – *s'engager dans*. Найбільшу групу складають французькі безпрефіксні відповідники, лексичне значення яких виражає ідею віддалення (63,6 %): *завозити* (*далеко*) – *tener, залетіти за* – *passer qch, запливати* – *nager, закинути* (*кинути далеко*) – *jeter, lancer, зашкандибати* – *boiter, clocher*. Як бачимо, у деяких випадках значення віддаленості руху у словникових значеннях українських дієслів уточнюється в дужках прислівником, тоді як переважна більшість французьких дієслівних відповідників для набуття такого значення потребують контекстуального уточнення обставиною місця.

Чітко виражене означення великого поширення дії притаманне тим французьким еквівалентам українських дієслів із префіксом **за-**, які мають при собі поширювачі дії (18,2 %). Наприклад: *забігти* (*далеко*) – *pousser très loin dans qch, заїхати* (*далеко*) – *pousser loin sa course, son voyage*.

4. Значення дієслівного префікса **за-** **короткотривалого, руху мимохідь** виражене у французьких дієсловах лексичними засобами – 58,3 %, дієслівною семантикою – 33,3 % та префіксально – 8,4 %.

Широка семантика дозволяє таким дієсловам, як *passer* (*завітати, заїжджати, забігти* (мимохідь)), *venir chez* (*завітати, заїжджати*), *visiter* (*завітати*), *sueillir* (*заїхати*), виражати короткочасну дію.

Категорія, що розглядається, містить лише одне французьке префіксальне дієслово (8,4 %) – *завозити* (*мимоїздом*) – *déposer qn chez qn* (від лат. *deponere* – *dē-pōno*). Префікс *dé-* має значення віддалення (*loin de*) і лише в поєднанні з основою мотиватором виражає короткотривалу дію, наслідком якої є інша дія (*laisser* (*qn*) *quelque part, après l'y avoir conduit*).

Конкретизація тривалості дії може відбуватися за допомогою поширювачів дієслова (58,3 %): іменника додатка, дієприслівника, дієслівних конструкцій. Наприклад: *забігати* – *faire un bond*

jusque chez qn, заїжджати (*відвідати*) – *aller voir qn, заїжджати* (*проїжджаючи повз*), *забрести* (*ідучи повз*) – *entrer en passant, заїжджати* (*за кимось*) – *aller / venir prendre qn, заскочити* (*кудись*) – *passer un moment quelque part*.

5. У ході дослідження виявлено лише три дієслова з префіксом **за-**, який позначає **дію, що відбувається по іншій бік якоїсь межі або в межах між якимись предметами**. Значення огинання якоїсь перепони у двох французьких дієсловах (66,7 %) *tourner, contourner* (*заходити, зайти* (*повернути за щось*)) виражене лексичним значенням одиниць, тоді як в дієслові *tomber* (*завалитися* (*впасти за щось*)) – гіпотетичною наявністю прийменника **derrière**.

6. Дієслівний префікс **за-** може відобразити рух у вертикальній площині, позначаючи **спрямування дії вгору і вниз**. У 66,7 % це префіксальне значення відображене французькими префіксальними дієслівними еквівалентами із префіксами **é-** (11,1 %) та **re-** (55,6 %).

Французькі префікси **ré-** (книжного походження), **re-** (народного походження) та їхня редукована форма **r-** походять від латинського префікса **re-**, який позначає повторення, відновлення, відображену або підсилену дію [2, с. 44]. Проте, як зазначає К. Оже, інколи цей префікс може виражати своє початкове значення і вказувати на рух у зворотному напрямку [8, с. 48]. Наприклад: *relever* (*задирати* (*плаття*)), (*se*) *retrousser* (*задиратися* (*про плаття*), *засукати* (*рукава*)). У всіх зазначених дієсловах префікс **re-** вказує на рух уверх.

Префікс **é-** у дієслові *s'écrouler* (*завалитися*) позначає виділення, відділення від чогось [8, с. 39] і підсилює лексичне значення руху вниз безпрефіксної форми **crouler**.

Як зазначалося вище, саме семантичне значення дієслова може виражати певні просторові орієнтири. Так, 33,3 % французьких дієслів, які відповідають українським дієсловам із префіксом **за-**, виражають рух уверх. Наприклад: *lever* (*задирати* (*голову, ноги*)), *grimper* (*залазити*), *monter* (*забиратися*).

7. **Межі поширення дії, кінцевого пункту її прояву перед якимось предметом, об'єктом**, виражені дієслівним префіксом **за-**, у французькій мові передаються лексичним значенням дієслова – 60 % та префіксальними дієсловами – 40 %. Лексичне значення приховування чогось, знаходячись перед предметом, чітко простежується у дієсловах *cacher, couvrir* (*заслоняти, затуляти*), *masquer* (*заступати* (*про світло*)).

Значення дієслова *заступати* (*заміщати*) передають два французькі дієслова: *remplacer* і *se substituer* (*à qn*). Дієслово *remplacer* складається

з префікса **re-**, що позначає ідею повторного виконання дії, та *emplacer* – “mettre en place”. Префікс **sub-** дієслова *se substituer* походить від латинського приєменника **sub** – “під” і виражає значення французьких приєменників **sous, au-dessous, en dessous** [8, с. 48]. Переносне вживання дієслова *zastupnati* розмиває семантичне значення префікса **za-** як “прояву перед чимось”. Такою ж лексично недомінантною є функція префіксів у французьких еквівалентах.

8. Просторове значення зіткнення, стикання з предметом, об’єктом дії префікса за- виділено в одному дієслові з цим префіксом – *zачepити*, яке перекладається дієсловами *heurter* та *accrocher*. Перше дієслово виражає просторову характеристику українського префікса **za-** своїм лексичним значенням (*toucher en entrant brusquement en contact avec qch / qn*), тоді як у другому лексичне значення основи підсилюється префіксом **a-**, який позначає наближення до об’єкта.

Аналіз значень французьких дієслів ще раз засвідчив дискусійність питання щодо віднесення більшості досліджуваних французьких префіксів, які генетично походять від латинських форм (приєменників чи префіксів), до морфологічної категорії префіксів. У сучасній французькій мові префікс – це препозиційна морфема, яка приєднується лише до “елемента, здатного вживатися самостійно” [7, с. 552]. Історичний розвиток романських мов засвідчує спрощення префіксальних дієслів руху, зумовлене злиттям префікса та основи або зникненням безпрефіксної форми дієслова [1, с. 241]. З огляду на цей факт, такі препозиційні форми, як **en-, en-, in-, im-**, у переважній більшості розглянутих дієслів не можна віднести до категорії префіксів. На нашу думку, їх потрібно вважати семемами, що привносять додаткові значення у лексичне значення дієслова.

Проведене дослідження засвідчує, що просторове значення спрямованості дії українського дієслівного префікса **za-** виражається переважно лексичним значенням дієслів – 44 %. Проте вагоме місце в переданні просторового значення посідають французькі дієслова з префіксальними семемами – 36,6 %. Конкретизація лексичного зна-

чення досліджуваного українського префікса у французькій мові в 19,4 % випадків відбувається за допомогою лексичних засобів.

Література

1. Алисова Т.Б. Введение в романскую филологию: практикум / Алисова Т.Б., Репина Т.А., Таривердиева М.А. – М.: Высш. шк.– 1987. – 144 с.
2. Богомолова О.И. Современный французский язык. Теоретический курс / О.И. Богомолова. – М.: Изд-во иностр. лит., 1948. – 427 с.
3. Ільїн В.С. Префікси в сучасній українській мові / Василь Семенович Ільїн – К.: Вид-во АН УРСР, 1953. – 164 с.
4. Современный русский язык: Фонетика. Лексикология. Словообразование. Морфология. Синтаксис. Учебник. – 2-е изд., испр. и доп. / под общ. ред. Л.А. Новикова. – СПб.: Лань, 1999. – 864 с.
5. Соколова С.О. Префіксальний словотвір дієслів у сучасній українській мові / Світлана Олегівна Соколова; Ін-т укр. мови НАН України. – К.: Наук. думка, 2003. – 283 с.
6. Українсько-французький словник / укл. О.О. Андрієвська, Л.А. Яворівська. – Р.: Ed. P.I.U.F., 1994. – 813 р.
7. Arrivé M. La grammaire d’aujourd’hui. Guide alphabétique de linguistique française / Arrivé M., Gadet F., Galmiche M. – P.: Flammarion, 1986. – 720 p.
8. Augé C. Grammaire. Cours supérieur: Livre du maître / Cl. Augé. – P.: Larousse, 1910. – 994 p.
9. Chinkarouk O. Système verbal et aspect en ukrainien, en russe et en français (étude contrastive): thèse de doctorat / Chinkarouk Oleg. – Grenoble: Université Sthendale de Grenoble, 1996. – 366 p.
10. Gardes-Tamine J. La grammaire: phonologie, morphologie, lexicologie / Joëlle Gardes-Tamine. – T. 1. – P.: Armand Colin, 1988. – 152 p.
11. Paillard D. Verbes préfixés et “intensité” en français et en russe [Електронний ресурс] / Denis Paillard. – Режим доступу: denis.paillard@linguist.jussieu.fr.

The article deals with speech particularities of spatial meaning’ transfer of prefix za-, as a structural element of a Ukrainian verb, by the lexical-grammatical means of the French language.

Keywords: prefix, verb prefixation, spatial meaning.

Рассматриваются языковые особенности передачи пространственных значений префикса за-, как структурного элемента украинского глагола, лексико-грамматическими средствами французского языка.

Ключевые слова: префикс, глагольная префиксация, пространственное значение.